

HAC FİİLLERİNİN (MENÂSİK) ANLAM VE HİKMETİ*

“Kastetmek” anlamına gelen hac, ibadet kastıyla yapılan bir takım menâsikten; yani eylemlerden oluşmaktadır. Bu eylemler içerisinde haccın şartlarından, farzlarından, vaciplerinden, sünnetlerinden hatta âdâbından olanlar vardır. Dinî hükmü ne olursa olsun, onlardan her birinin sembolik bir anlamı ve hikmeti söz konusudur. Kısaca bu eylemlerin ifade ettiği anlamları şöyle sıralayabiliriz:

İhram

Bugünkü tabirle “randevu yeri ve zamanı” anlamına gelen “mîkat”, hacla ilgili bir terim olan “ihram mahalli” demektir. İhram ise, hac süresince bazı helâllerin, Allah ve Resûlü’nün getirdiği yasaklar çerçevesinde kişiye “haram kılınması” demektir. Söz konusu yasaklar, mîkat mahallinde hacca niyet etmekle başlar ve ihramdan çıkıncaya kadar devam eder.

فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ

“Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapsak, kavga etmek yoktur.”¹ buyruğuyla Yüce Allah, cinsel konuları konuşma dahil, her türlü shevi ilişkiyi, her türlü günah, kötülük ve masiyeti, başkalarıyla tartışma, sövüşme, dövüşme vb. olumsuz davranışları yasaklamaktadır. Hz. Peygamber de, bu yasaklara riayet ederek hac yapabilen kimsenin

* Bu metin Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Prof. Dr. Bünyamin ERUL tarafından hazırlanmıştır.

¹ Bakara, 2/197.

-kul hakları hariç- annesinden doğduğu günkü haline döneceğini müjdelemektedir.²

مَنْ حَجَّ لِلَّهِ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَوْمٍ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ

İhram yasakları, sadece insanları değil, canlı ve cansız hemen her şeyi kapsamaktadır. Bütün hayvanlar, bütün bitkiler ve hatta Allah'ın müminlere bahşettiği bütün tabiat ve çevre dokunulmaz bir sit alanıdır artık. Allah Resûlü'nün talimatı gereği "Mekke'nin otu koparılmaz, ağacı kesilmez, av hayvanları ürkütülüp rahatsız edilmez, yitiği kimse tarafından alınmaz; ancak sahibini arayacak kimse alıp muhafaza eder."³

لَا يُجْتَلَىٰ خَالَهَا ، وَلَا يُعْصَدُ شَجْرُهَا ، وَلَا يُنْفَرُ صَيْدُهَا ، وَلَا تُلْتَقَطُ
لُقُطَتُهَا إِلَّا لِمُعْرِفٍ

Telbiye

İhram zırhına bürünen hac yolcusu "Lebbeyk Allahümme lebbeyk!" derken kendisini Kâbe'sine çağıran Rabbinin tam huzurundaymış gibi hisseder. Tıpkı Resûl-i Ekrem gibi, "Buyur Allahım buyur! Emrindeyim buyur! Buyur Allahım! Senin hiçbir ortağın yoktur. Buyur Allahım! Şüphesiz hamd sana mahsustur. Nimet de senindir, mülk de senin... Senin hiçbir ortağın yoktur" der. "Davetini duydum, emrine uydum, huzuruna geldim, bütün benliğimle ve içtenliğimle emrindeyim!" hissiyatı içinde bunu davranışıyla ispatlamaya çalışır.

Bu sözler, dünyanın dört bir tarafından gelen, renkleri, dilleri, ülkeleri ve kültürleri ayrı, fakat hedef ve gayeleri aynı olan milyonlarca müslümanın hep birlikte seslendirdikleri ortak bir and, ortak bir paroladır ve kutsal iklimde sürekli yankılanır. "Bir müslüman, telbiye getirdiğinde yeryüzünün her bir tarafında

² Buhârî, "Hac", 4.

³ Buhârî, "Cezau's-Sayd", 9.

taş, ağaç, toprak ne varsa hepsi onunla birlikte telbiye getirdiğinin” bilincindedir.⁴

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُلْبِي إِِلَّا لَبَّى مِنَ عَن يَمِينِهِ أَوْ عَن شِمَالِهِ مِنْ حَجْرٍ أَوْ
شَجْرٍ أَوْ مَدْرٍ حَتَّى تَنْقَطِعَ الْأَرْضُ مِنْ هَا هُنَا وَهَا هُنَا

Kâbe

Mikattan geçen, ihrama bürünen ve ilgili yasaklara harfiyyen uyan hacı adayı, “Allah’ın, insanlar için bir dayanak yaptığı saygın ev Kâbe”ye⁵ varır.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا

Zira, “Orada apaçık belgeler, İbrahim’in makamı vardır. Oraya giren güvende olur.”⁶

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا

Kâbe’ye kavuşmak vuslatı; yani Allah’a kavuşmayı temsil eder. Hac ibadetinin yapıldığı mekânların merkezidir Kâbe. Allah için herhangi bir mekân söz konusu olmadığı halde, “Evim” diye anmak suretiyle Kâbe’yi şereflendirmiş (Bakara, 2/125), çevresini de çeşitli yasakların geçerli olduğu bir “Harrem” bölge ilân etmiştir.

Allah Rasülü’nün Kâbe’yi tavaf ederken şöyle buyurduğu nakledilir:

“(Ey Kâbe!) Ne kadar hoşsun, kokun ne kadar da güzel! Şanın, hürmetin ne kadar da yüce! Ama, canım elinde olan Allah’a yemin ederim ki, Allah nezdinde malıyla, kanıyla müminin hürmeti (dokunulmazlığı), senin hürmetinden daha büyüktür!”⁷

⁴ Tirmizî, “Hac”, 14.

⁵ Bakara, 2/125.

⁶ Âl-i İmrân, 3/97.

⁷ İbn Mâce, “Fiten”, 2.

مَا أَطِيبَكَ وَأَطِيبَ رِيحِكَ مَا أَعْظَمَكَ وَأَعْظَمَ حُرْمَتِكَ وَالَّذِي نَفْسُ
مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لِحُرْمَةِ الْمُؤْمِنِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ حُرْمَةً مِنْكَ

Bu hadis, mümin kalbinin, en az Kâbe kadar hürmete layık olduğunu, müminin Kâbe kadar saygınlığı ve dokunulmazlığının bulunduğunu anlatmaktadır. Kâbe'ye kalplerini kuvvetlendirmek için gidenler, bunun ilk ve temel şartının mümin kardeşinin kalbini kırmamaktan, bu dokunulmazlığı çiğnememekten geçtiğini iyi bilmelidirler.

Tavaf

Bir nevi namaz olan tavafta, hacı Allah'ın huzurunda olduğunun bilinciyle, O'na yaraşan bir tazim ve muhabbet içerisinde olmalıdır. Tavaf ederken, Hz. İbrahim, oğlu İsmail ile Allah'ın Evi'ni nasıl döne döne inşa ettilerse, hacı da aynı şekilde döne döne iman evini, gönül evini yeniden inşa etmelidir. Kâbe Allah'ın Evi, kalpler de O'nun nazargâhıdır. Hacı orada sürekli Kâbe'ye bakar, onun yüceliğini temaşa eder; Allah ise kulun kalbini gözetir, onu dikkate alır. Hz. Peygamber'in veciz bir şekilde ifade ettikleri gibi "Allah sizin şeklinize şemalınıza ve mallarınıza bakmaz, aksine kalplerinize ve amellerinize bakar."⁸

إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى أَجْسَادِكُمْ وَلَا إِلَى صُورِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ

Resulullah (s.a.s.)'in beyanına göre "Kâbe'yi tavaf etmek, namaz kılmak gibidir. Ancak Allah, tavaf esnasında konuşmayı helâl kılmıştır. Yine de tavaf esnasında kişi, sadece hayırlı şeyleri konuşmalıdır!"⁹

الطَّوَافُ حَوْلَ الْبَيْتِ مِثْلُ الصَّلَاةِ إِلَّا أَنْكُمْ تَتَكَلَّمُونَ فِيهِ فَمَنْ تَكَلَّمَ
فِيهِ فَلَا يَتَكَلَّمَنَّ إِلَّا بِحَيْرٍ

⁸ Müslim, "Bir", 33-34.

⁹ Tirmizî, "Hac", 112.

Erkeklerin tavafın ilk üç şavtında daha heybetli yürümelemleri (remel) ile tavafta ihramlıyken sağ omuzlarını açık bulundurmalmları (ıztıba), aslında hasımlara karşı güç ve gövde gösterisi amaçlı ortaya çıkmıştır. Mekkeli müslümanlar hicret edince, Medine'nin havası kendilerini olumsuz etkilemiş ve biraz zayıf düşmüşlerdi. Aradan yedi yıl geçtikten sonra üç günlüğüne geldikleri umre ziyaretinde Mekkeliler tarafından bu durumları dile getirilince Hz. Peygamber ahabına o müşriklere karşı güçlü görünmelerini, onların oturduğu tarafa dolandıklarında daha çalimlı ve güçlü görünmelerini emretmiş ve onlar da bunu yapmıştı. İbn Abbas'a göre başlangıçta tavaf esnasında Kureyşlilere gösteriş için yapılan remel (heybetli yürüyüş), Hz. Peygamber'in Vedâ haccında, tavafın ilk üç şavtında yapmasıyla sünnet olmuştur.¹⁰

Hacer-i Esved

Tavafın başlama noktasını göstermek gibi pratik bir faydası da bulunan bu Hacer-i Esved'in (Kara Taş) menşei, tarihçesi, mahiyeti ve manevî değeri hakkında, birçoğu zayıf, bir kısmı sembolik anlam taşıyan çok sayıda rivayet vardır. Bu rivayetlerde umumiyetle Hacer-i Esved'in aslında süttten daha beyaz iken insanların günahları yüzünden karardığı, cennetten indirildiği anlatılır.¹¹

نَزَلَ الْحَجَرُ الْأَسْوَدُ مِنَ الْجَنَّةِ وَهُوَ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ فَسَوَّدَتْهُ
خَطَايَا بَنِي آدَمَ

Allah kıyamet günü Hacer-i Esved'i mahşer yerine getirecek ve onun göreceği iki gözü, konuşacağı bir dili olacak ve kendisini selâmlayanlara şahitlik yapacaktır.¹²

وَاللَّهِ لَيُبَعَثَنَّهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَهُ عَيْنَانِ يُبْصِرُ بِهِمَا وَلِسَانٌ يَنْطِقُ بِهِ
يَشْهَدُ عَلَى مَنْ اسْتَلَمَهُ بِحَقِّ

¹⁰ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 50.

¹¹ Tirmîzî, "Hac", 49.

¹² Tirmîzî, "Hac", 113.

Öte taraftan bazı rivayetlerde Hacer-i Esved'i selâmlama, Allah'a vermiş olduğu ahdi yenileme, Rahman ile musafaha gibi algılanmaktadır.¹³

مَنْ فَاءَصَّهُ فَأَيْمًا يُفَاوِضُ يَدَ الرَّحْمَنِ

Müslüman, ruhlar âleminde verdiği kulluk sözünü¹⁴ amelle-riyle ortaya koyduğu iman akdini, bu defa Beyit'te Hacer-i Esved'i selâmlayarak hem yineler, hem kaviler.

Makam-ı İbrahim

Hz. Ömer'in "Keşke Makam-ı İbrahim'de namaz kılsak!" demesi üzerine Yüce Allah'ın indirdiği,

وَأَتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

"İbrahim'in makamını namazgâh edinin"¹⁵ emri gereği tavaf sonrasında İbrahim Makamı'nın yakınında iki rekât namaz kılınır. Kâbe kapısının birkaç metre karşısında yer alan Makam-ı İbrahim denilen taşın, Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi yeniden inşa ederken üzerine basıp iskele olarak kullandığı yahut Hz. İbrahim'in insanları hacca davet için üzerine çıktığı taş olduğu kabul edilir.

Hz. Peygamber, Makam-ı İbrahim'de kıldığı iki rekât namazında Allah'ın birliğini, tevhidi içeren Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini okumuştur.¹⁶

¹³ İbn Mâce, "Menâsik", 32.

¹⁴ A'raf, 7/172.

¹⁵ Bakara, 2/125.

¹⁶ Tirmizî, "Hac", 43.

Sa'y

Yalçın kayalarla dolu, sert ve yüksek birçok dağa nisbetle hayli mütevazî iki küçük kaya tepeciği olan Safâ ve Merve, Kur'an'a göre "şeâirullah"; yani Allah'ın sembolleridir.¹⁷

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ

Koşmak, hızlı ve canlı yürüyüş anlamına gelen "sa'y", hac ve umrede Kâbe'nin doğu tarafındaki "Safâ" tepesi'nden başlayarak "Merve"ye dört gidiş, Merve'den Safâ'ya doğru da üç geliştir.

Sa'yin aslı, Hz. Hâcer'in henüz kendisini emmekte olan oğlu Hz. İsmail için su ararken bu iki tepe arasında koşması hadisesine dayanır. Hz. Hâcer yavrusuna su bulmak için, annelik sevgisi ve şefkatiyle sağa sola koştu. Su temin edebilecek birilerini görebilir miyim diye bu iki tepe arasında gidip gelmeye başladı. İki tepe arasındaki vadiye indiği zaman çocuğunu göremediği için orayı koşarak geçiyordu. İşte bu gün yeşil ışıklı direklerle işaret edilen ve hacıların koşar adımlarla geçtikleri yer Hz. Hâcer'in koştuğu o yerdir. Ve bu su arayışı ilâhî iradenin hemen Kâbe'nin yanı başından Zemzem suyunu ikram etmesine kadar devam etti.¹⁸

Tıraş Olmak

Safâ ile Merve arasındaki sa'y bitince, umre veya temettu' hacı yapanlar tıraş olmak suretiyle sembolik olarak kendi bedenlerinden bir parçasını feda ederler. Bu, bir taraftan, gerektiğinde saçını değil, canını da Allah yolunda verebileceğini temsil ederken, başından dökülen her saç teli, âdeta dökülen günahlarını simgeler.

¹⁷ Bakara, 2/158.

¹⁸ Buhârî, "Enbiyâ", 9.

Hz. Peygamber, “Allahım, başlarını tıraş ettirenlere merhamet et!” diye dua etmiş, sahabeden bazıları, “Saçlarını kısaltanlara da dua etseniz, ey Allah’ın Resûlü?” demişler, O da dördüncüsünde, “Saçlarını kısaltanlara da” diyerek onlar için de dua etmiştir. Sahabeden kimileri saçlarını tamamen kazıtmış, bazıları da saçlarını kısaltmıştır.¹⁹

Arafat

Kâbe’yi tavaf, Safâ ile Merve arasında sa’yden sonra kalan hac görevleri Arefe gününden itibaren Arafat’ta, Müzdelife’de ve Mina’da yerine getirilir. Kelime olarak Arafat, “bilme, anlama, tanıma” ve “güzel koku” gibi manalara gelen bir kökten gelir.

Arafat’ta Allah Resûlü’ne “Hac nasıl (olmalı)dır?” diye sorduklarında kısaca, “Hac, Arafat(ta olmak)tır” cevabını vermişti. ²⁰ الْحَجُّ عَرَفَةٌ Bu ifade, bizim dilimizdeki vurgu ile söylenecek olursa tıpkı “Hac demek, Arafat demektir” gibi anlaşılmalıdır. Arafat’ın önemini vurgulayan bu hadis, orada geçirilen vakitlerin, neredeyse haccın belkemiğini oluşturduğunu anlatmaktadır.

“Hac, Arafat’tır” demek, hakikati bilmek, tanımak, anlamak, kavramaktır. Diğer bir ifade ile ârif olmaktır; marufa, marifete, Marifetullah’a ermektir. Dirilişi, mahşeri, mahkeme-i kübra öncesi bekleyişi, ölmeden önce ölmeyi, hesaba çekilmeden önce muhasebe yapmayı bilmektir.

Vakfe

Vakfe, duruş, duruşma, durulaşmadır. Arafat vakfesi, insanın kıyamet günü Allah’ın huzurunda bekleyişini hatırlatır. Vakfe, Arafat meydanında heyecanla, korku ve ümit arası bir bekleyiştir. Bu, müminin, Rabbinin huzurunda imanla, sebatla,

¹⁹ Buhârî, “Hac”, 127.

²⁰ Tirmîzî, “Hac”, 57.

umutla gerçekleştirdiği bilinçli bir duruştur. Vakfe, inananların nefisleriyle hesaba çekilmeden evvel hesaplaşmasıdır. Âdeta âhiretteki büyük mahkeme öncesi yapılan bir duruşmadır. Bütün müslümanların kardeş olduklarını, Hz. İbrahim'in milleti üzere tek bir din ve millet olduklarını, yekvücut olduklarını ispatlayan şanlı, asaletli bir duruştur. Akşama kadar can u gönülden yakarıştır, günahlardan arınmadır, durulaştırma.

*“Allah'ın Arafe gününden başka kullarını cehennemden daha fazla âzâd ettiği hiç bir gün yoktur. Gerçekten Yüce Allah o gün yaklaşır ve meleklere ‘Şu toza-toprağa karışmış kullarıma bir bakın! Bunlar ne istediler’ diyerek Arafat'taki hacılarla övünür.”*²¹

مَا مِنْ يَوْمٍ أَكْثَرَ مِنْ أَنْ يُعْتَقَ اللَّهُ فِيهِ عَبْدًا مِنَ النَّارِ مِنْ يَوْمِ عَرَفَةَ وَإِنَّهُ لَيَدْنُو ثُمَّ يُبَاهِي بِهِمُ الْمَلَائِكَةَ فَيَقُولُ مَا أَرَادَ هَؤُلَاءِ

Müzdelife

Harem sınırları içinde Arafat ile Mina arasında kalan bir bölgenin adıdır. Akşamdan sonra hacıların peş peşe gelip orada toplanmaları ve topluca Allah'a yakararak yaklaşma arzuları sebebiyle bu ad verilmiştir.²²

Hz. Peygamber Arafat'tan ayrıldıktan sonra akşam namazını, yatsı namazının vakti girdikten sonra ikisini birlikte burada kılmıştır. Geceyi istirahatla geçirdikten sonra, sabah namazının peşinden buradaki vakfesini yapmıştır. Allah Resûlü, Müzdelife'nin tamamını vakfe yapılacak yer olarak ilân etmiş ve Kibleye karşı dönerek tekbir, tehlil ve kelime-i tevhid ifadeleriyle Allah'a dua etmiştir.²³ Şeytana karşı ertesi gün girişeceği sembolik savaşta atılacak küçük taşlar, Müzdelife'de toplanır.

²¹ Müslim, “Hac”, 436.

²² *Umdetu'l-Karî*, XVIII. 297.

²³ Müslim, “Hac”, 147.

Mina

Mina, aşırı istek, arzu demektir. Mina, Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'in, Allah'a olan aşklarının sınındığı yerdir. Bu sınavda Hz. İbrahim âhir ömründe kendisine verilen biricik oğlunu Allah için kurban etmek; İsmail ise, bu uğurda canını vermek gibi çok ciddi bir sınavdan geçmektedirler.

Hz. İbrahim durumu oğluna açar ve görüşünü sorar. Hz. İsmail'in cevabı kısa ve nettir: “Babacığım! Sana emredileni yap! Beni sabredenlerden bulacaksın!” Bu cevap üzerine Hz. İbrahim, sevgili oğlunu Allah yolunda kurban etmeye karar verir ve Mina yolunu tutar. Allah'ı her şeyden, herkesten daha çok sevdiğini, Allah'a olan aşkını ispat etmek üzere çıkar yola. Ancak, peygamber de olsa, sonuçta bir insan ve baba olan, hem de baba olabilmek için neredeyse tam bir asır bekleyen Hz. İbrahim'in karşısına o esnada şeytan çıkar. Bu kez, bir tarafta Allah'ın emri, diğer tarafta şeytanın vesvesesi vardır. Ve İbrahimî kararlılık ağır basar. Hz. İbrahim, tercihini Allah sevgisinden, ebedî aşktan yana kullanmış, kendisini Allah'a yaklaştıran yolda karşısına çıkan şeytanı bugün taşlamanın yapıldığı yerlerde defalarca taşlamıştır. Neticede baba-oğul ikisi de Allah'ın emrine teslim olmuşlar ve bu ağır sınavı kazanmışlardır.²⁴

Kurban

Hac esnasında kesilen kurbanlık hayvanlar, Kur'an'da “Allah'a teslimiyetin sembolleri” olarak anılır.²⁵ Burada asıl ve önemli olan, kesilen hayvanların bedenleri değil, onların sembolik anlamıdır. Bu nedenledir ki Yüce Allah, “Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. Ama O'na sizin takvanız ulaşır” buyurmuştur.²⁶

لَنْ يَبَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤَهَا وَلَكِنْ يَبَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ

²⁴ Saffât, 37/102-107.

²⁵ Hac, 22/36.

²⁶ Hac, 22/37.

Allah için kesilen bu kurbanların kanları, kurban sahibinden de günahların dökülmesini, “kirlerin giderilmesini”²⁷ sembolize eder.

“Hedy” denilen hac kurbanı, hacca gelen müminin Rabbine hediyesidir. Sırf Allah için malından vazgeçebildiğinin ifadesidir. İhramda bir otu dahi koparmak yasak iken, Allah’a bağlılığın, fedakârlığın bir göstergesi olarak bayramda canlı hayvanlar kurban edilmektedir. Özellikle kurban etlerinin tamamının yok-sul İslâm ülkelerine gönderildiği günümüzde, hiç tanımadığı müslüman kardeşlerine karşı verdiği destek ve sosyal dayanışma haccin en hikmetli bir yönünü oluşturmaktadır.

Kurban, hac görevlerini yerine getirebilmenin şükrünü eda etmek demektir. Nasıl Ramazan orucunu tamamlayınca Ramazan Bayramı yapılıyorsa, hac ibadetleri tamamlanınca da hac kurbanları kesilmekte ve Kurban Bayramı kutlanmaktadır.

Cemerât

Taşlama, Hz. İbrahim’e engel olmaya çalışan şeytanı kovmak amacıyla ona taş fırlatmasını sembolize eder. Bir peygamber olarak ona şeytan gözükmüş ve o da Rabbi ile arasına girmek, kendisini engellemek isteyen şeytanı taşlamıştı.

Taşlama, bir anlamda şeytana karşı girişilen bir savaşı temsil eder. Attığı her bir taşı, nefisine, şehvetine ve şeytana karşı fırlatır. Kendisini çeşitli hatalara, günahlara sürükleyen bu farklı cepheleri bir bir yok etmeye çalışır. Sahip olduğu her şeyi Allah uğrunda feda etme yolunda, şeytan karşısına nerelerden çıkıyorsa, hangi silahları ve cepheleri kullanıyorsa oraları bertaraf etmelidir. Gurur, kibir, mal, mülk, makam, mevki, rütbe, şan, şöhret, benlik, gençlik, evlilik, çoluk-çocuk...

---

²⁷ Hac, 22/29.

Kulluğun ve sorumluluğun önünde engel olan şeyler her ne ise...

Yukarıda kısaca anlatıldığı üzere, hac esnasında yapılan her bir eylem aslında Hz. İbrahim'den, Hz. Peygamber'den bizlere intikal eden çeşitli davranışların sembolik olarak yâdedilmesidir. Ve hacılarımız bu hac görevlerini zihnen, kalben aynı duygu ve düşüncelerle yapacaklardır.